

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/Issue 11 (Haziran/June 2023), s. 654-663.
Geliş Tarihi-Received: 31.05.2023
Kabul Tarihi-Accepted: 20.06.2023
Araştırma Makalesi-Research Article
ISSN: 2687-5675
DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1308214

Bâkî'nin Yek-Avaz Bir Gazelinin Şerhi

Commentary of Baki's one Yek-avaz Ghazal

Benay BIÇAK*

Öz

Bu makalenin konusunu 16. yüzyıl Kanuni döneminde çağının en büyük şairi sayılarak kendisine "Sultânü'ş-şuarâ" unvanı verilmiş olan Bâkî'nin yek-avaz bir gazelinin şerhi oluşturacaktır. Makalede yer alan gazelin metni birçok elyazması nüshasında bulunmakla birlikte Sabahattin Küçük'ün yayımladığı *Bâkî Divânı*'nda da bulunmaktadır. Bu gazel, derin manalar ve tasavvufi mazmunlar açısından zengin olduğundan tercih edilmiştir. Bâkî, kaynaklarda verilen bilgilere göre şiirlerinde genellikle dünyevi konulara yer vermiştir. Şiirlerinde dünya zevki ve sevgilinin özellikleri geniş yer tutar. Aşk, lirizm ve yaşama zevki onun şiirlerinde işlediği başlıca temalardandır. Kaynaklarda Bâkî daha çok tasavvuftan uzak beşerî bir aşk şairi olarak anlatılır. Her ne kadar Bâkî için "Dini konulara yer vermemiştir." denilse de şair yaşadığı dönemden ayrı düşünülemez. Bâkî, bazı şiirlerinde tasavvufi terimlere ve konulara yer vermiştir. Nitekim bu çalışmanın amacı da şairin sadece din dışı konulara yer vermediğini ortaya koyabilmektir. İncelememize konu olan bu gazelde şair, mecazi sevgi yanında tasavvufi mazmunlara da yer vermiştir.

Anahtar Kelimeler: Şerh, yek-avaz gazel, Bâkî, klasik Türk edebiyatı, tasavvuf.

Abstract

The subject of this article will be the commentary of a monolithic ghazal of Bâkî, who was considered the greatest poet of his age in the 16th century Kanuni period and was given the title "Sultanü'ş-şuarâ". The text of the ghazal included in the article is found in many manuscripts as well as in the *Bâkî Divân* published by Sabahattin Küçük. This ghazal was preferred because it is rich in deep meanings and Sufi metaphors. According to the information given in the sources, Bâkî generally included worldly subjects in his poems. The taste of the world and the characteristics of the lover occupy a large place in his poems. Love, lyricism and the pleasure of living are the main themes of his poems. In the sources, Bâkî is mostly described as a human love poet who is far from mysticism. Although, for Bâkî, "He did not include religious issues." Although it is said that the poet cannot be separated from the period in which he lived. Bâkî included mystical terms and subjects in some of his poems. As a matter of fact, the aim of this study is to reveal that the poet does not only include non-religious subjects. In this ghazal, which is the subject of our review, the poet has included sufistic mazmuns as well as metaphorical love.

Keywords: Interpretation, monolithic ghazal, Baki, ottoman Turkish literature, sufism.

Giriş

* Doktora Öğrencisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, e-posta: benaybicak.61@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-1510-8113.

Üzerine kudsiyet atfedilen ve iletişimin en önemli ögelerinden olan söz ya da kelimeler, rastgele meydana gelmez, belirli bir anlam bütünlüğüne sahiptir. Nitekim İslam'ın en temel şartı olan "kelime-i tevhîd" ve *Kur'ân-ı Kerîm*'in kendisi de kelime ve ayetlerden meydana gelir. *Kur'ân*, Allah'ın kelimeleridir.

Sözün en güzel meyvesi de şiir ve edebiyattır. 13. yüzyıldan 20. yüzyılın başlarına dek süren ve Osmanlı edebiyatı, divan edebiyatı, klasik Türk edebiyatı, zümre edebiyatı gibi isimlerle adlandırılan bu dönem Türk edebiyatında şiirin altın çağını oluşturmuştur. Divan edebiyatı denince akla şiir, şiir denilince de gazel gelir. Gazellerde genelde kapalı ve sanatlı bir anlatım mevcuttur. Bundan ötürü bir gazeli anlayabilmek için belirli bir kültür ve bilgi birikimine sahip olmak gerekir.

Osmanlı döneminde konuşulan dil, Türkçe olmasına rağmen yazı dilinde Arap alfabesi kullanılmıştır. Cumhuriyet'in ilanından sonra gerçekleştirilen harf devrimiyle Latin alfabesine geçildiğinden ve dilde sadeleşme hedefi benimsendiğinden, Osmanlı döneminde yazılan eserleri bugün okuyup anlamak kısmen zorlaşmıştır. Bu eserleri yorumlayıp anlamak için, üzerlerinde uzun bir inceleme ve çözümleme çalışması diğer bir ifadeyle şerh çalışması yapılması gerekmektedir. Şerh geleneğinin oluşmasında, divan edebiyatının en önemli kaynaklarından sayılan *Kur'an-ı Kerim*'i anlama çabaları önemli bir yer tutar. Bu bağlamıyla şerh; dinî metinleri anlama, açıklama ve yorumlama yöntemi olarak gelişmiştir (Yekbaş, 2008, s. 191).

Cumhuriyetin ilanı ile beraber edebiyat araştırmacıları, metin çözümleme yöntemleri üzerinde farklı arayışlara girmişlerdir. Bu da onları Batı kaynaklı yeni ve farklı yöntemlere yönlendirmiştir. Yeni ve farklı yöntem arayışı zaman zaman biçim veya içerik bakımından gazelle uyumsuzluk gösterirken bazen de gazelin sahip olduğu şiirsel ve kültürel alt yapıyı ortaya çıkarma noktasında yetersiz kalmıştır (Bayram, 2016, s. 290).

Dolayısıyla yapılması gereken, klasik şerh metoduyla modern/batılı metodun arasındaki dengeyi kurabilmek ve bir şiiri şairinden ve yazıldığı dönemin kültürel öğelerinden ayrı tasavvur etmeden yorumlamaktır. Bu çalışmada da amacımız, bu dengeyi sağlayabilmektir.

1. Bâkî'nin Hayatı ve Edebî Kişiliği

Asıl adı Mahmud Abdülbâkî'dir. Babası Fâtiha Camii müezzinlerinden olan şair, 1526 yılında İstanbul'da doğmuş, 1600 yılında yine bu şehirde vefat etmiştir (Çavuşoğlu, 1991, s. 537). Bâkî, ilme ve okumaya düşkün olduğundan, medrese eğitimi almış, eğitiminin yanı sıra şiirle uğraşmıştır. Dönemin usta şairleriyle tanışmış, onlara nazireler yazarak yeteneğini geliştirmiştir.

16. yüzyılda dönemin üstat şairlerinden Zatî'nin Bâyezîd Camii avlusundaki dükkânı, İstanbul'daki genç şairlerin toplantı yeri idi. Bâkî, bu dükkâna sık sık giderek hem gazellerini Zatî'nin tenkidine sunmuş hem de Zatî'nin şiirlerine söylediği nazirelerle kendi şiir dilini olgunlaştırmıştır (Çavuşoğlu, 1991, s. 537).

Şair, İstanbul başta olmak üzere Mekke ve Medine gibi değişik şehirlerde kadılık yapmış, Anadolu ve Rumeli kazaskerliklerinde bulunmuştur (URL1). Çok arzu ettiği hâlde şeyhülislam olmaya ömrü vefa etmemiştir. Meslek hayatındaki iniş çıkışlara karşılık devrini yaşadığı dört hükümdar zamanında hep el üstünde tutulmuştur.

Kanuni döneminde çağının en büyük şairi sayılarak kendisine "Sultânü's-şuarâ" unvanı verilmiştir. Şöhreti ve eserleri, Anadolu ve Rumeli'yi aşır Azerbaycan, İran ve Irak'tan Hicaz'a, nihayet Hint saraylarına kadar ulaşmıştır.

Bâkî, şiirde söyleyiş tarzında yenilik yapmış, imale ve zihaf gibi dil kusurlarını en aza indirmiştir. Şöhret kazanmış birçok kasidesi olmakla beraber o, her şeyden önce bir gazel şairidir.

Şiirlerinde işlediği konular ise genellikle din dışı konulardır. Bâkî, hayata ve dünyaya bağlı olduğunu gösteren ama ahireti de unutmayan bir şairdir. İstirap ve keder ifade eden beyitler de yazmış olmakla birlikte, şiirlerinde hayata bağlılığını yitirmemiştir. Şiirlerinde tasavvufu da çok iyi bildiğini gösterdiği halde daha çok dünyevi konular işlemiş, din dışı konulara daha fazla yer vermiştir. Onun şiirlerinde hayata bağlı olmanın ve hayat sevgisinin izleriyle sık sık karşılaşmak mümkündür (Çavuşoğlu, 1991, s. 537).

Aşk, hayat zevki ve doğa; şiirlerinin başlıca konularıdır. Her ne kadar şiirlerinde dikkat çekecek düzeyde tasavvuf etkisi veya tema olarak belirgin bir tasavvuf konusu bulunmasa da tasavvufta da özel bir yeri olan aşk mefhumunu sık sık ve başarılı şekilde ele alması sebebiyle mutasavvıflar tarafından da takdir edilmiş bir şairdir. Şairin şiirleri arasında birtakım tasavvufi beyitlere de rastlamak mümkündür. Başlıca eserleri: *Türkçe Dîvân, Fezâyilü'l-cihâd, Me'âlimü'l-yakîn fîsîreti Seyyidü'l-Mürselîn, Fezâyil-i Mekke, Hadîs-i Erba'în Tercümesi* (Çavuşoğlu, 1991, s. 539-540).

Kur'an ve ondan meydana gelen, feyz alan bütün ilimler divan edebiyatının kaynağını oluşturur. Diğer divan edebiyatı şairleri gibi Bâkî de şiirlerinde; Kur'an'ın içeriğinden, sure isimlerinden, ayetlerden ve peygamber kıssalarından bahsetmiştir (Çakır, 2021, s. 165). Bu gazel de buna güzel bir örnek teşkil etmektedir.

2. Gazelin İncelemesi¹

2.1. Gazelin Metni

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

1. Nergis üzre berg-i zerd ü jâleler kim vardur
Er çerâğına dizilmiş dirhem ü dînârdur
2. Mantıku't-Tayr okumaga başladı murg-ı çemen
Gûşe-i gül-zâr şimdi külbe-i 'Attârdur
3. Tutdı başın tîşe-i merge gam-ı Şîrîn ile
Ehl-i 'ışk içre anuñ çün Kûh-ken ser-dârdur
4. Gevher-i eşküm eriyüp su gibi aksa n'ola
Böyledür ahvâli her kim 'âşık-ı dîdârdur
5. Bâkiyâ ol âfitâb-ı 'âlem-ârâ germ olup
Mâhdan garrâ yirüm var dirse vechi vardur (Küçük, 1994, s.124)

2.2. Beyitlerin Şerhi

Bâkî'nin bu şiiri, yek-avaz bir gazeldir. Yani ilk okunuşta her beytin ayrı ve birbirinden bağımsız bir anlamı varmış gibi görünür. Ancak bir ustanın elinden çıkmış bu gazelin bir başka özelliği de beyitlerin alttan alta birbirine ortak bir bakış açısıyla bağlanmış olmasıdır.

¹ Kavramların Türkçe karşılıkları verilirken Ferit Devellioğlu'nun *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat'i, Kubbealtı Sözlüğü* web sayfası, Osmanlıca sözlükler, web sayfalarındaki *Lugât-ı Nacî, Kamûs-ı Türkî* vb. sözlüklerden istifade edilmiştir.

1. Nergis üzre berg-i zerd u jâleler kim vardur
Er çerâğına dizilmiş dirhem ü dînârdur

(Nergis çiçeği üzerindeki altın renkli yapraklar ve çiy taneleri, er çerağına dizilmiş altın ve gümüş paralara benzer.)

nergis: Farsça bir isim olan bu kelime, iri papatya biçiminde ortası yeşil veya sarı, yaprakları gri ve sarı bir çiçek anlamına gelir. *berg-i zerd*: Farsça iki kelimededen oluşan bu sıfat tamlaması, sararmış yaprak anlamına gelmektedir. *jâle*: çiy, kırağı anlamına gelen Farsça bir isimdir. *er çerâğı*: Türkçe bir isim olan “er” ile Farsça bir isim olan “çerağ (mum/lamba)” kelimelerinden oluşmaktadır. Anadolu’da eskiden fakirler, seyyah dervişler, abdallar için bir tepsi içine mum dikip yakarak kahvehaneleri dolaşmak suretiyle para toplardı. Buna er çerağı derlerdi (Onay, 2007). *dirhem*: Eskiden kullanılan gümüş para. Akça. *dînâr*: Eskiden kullanılan altın ve sikkeli para.

Beyitteki toplam 13 kelimenin 7’si (*nergis, berg, zerd, jale, çerâğ, dirhem, ü*) Farsça; 1’i (*dînâr*) Arapça; 5’i (*üzre, kim, vardur, er, dizilmiş*) Türkçedir. Beyitte yer alan eklerin ise tamamı Türkçedir.

Beyte göre taç yaprakları çoğunlukla altın sarısı renginde olan nergisin üzerine çığ düşmüş. Nergisin sarı taç yaprakları, renklerinden dolayı altın olarak (teşbih), çığ taneleri de yine renk münasebeti ile gümüş (teşbih) olarak sunulmuştur. Bu benzetmelerle birlikte cerre çıkma âdeti ve er çerâğı imgesi de dikkate alındığında, nergisin kendisi mum, yaprakları altın, üzerindeki çığ taneleri de gümüş oluyor. Burada nergis cerre çıkmış bir derviş gibi² tasvir ediliyor. Üstelik kabağı iyi doldurmuştur. Diğer taraftan şair, ilk mısradan “nergis, berg ve jâle” kelimeleriyle, ikinci mısradan ise “er çerâğı, dirhem ve dînâr” kelimeleriyle leff ü neşr oluşturmuştur. Her iki mısradan ayrı ayrı oluşturulan bu müşevveş leff ü neşr aynı zamanda tenasüp sanatına da işaret etmektedir.

Nergisin üzerinde çiy tanelerinin oluşması, doğal bir hadisenin (çiy düşmesi) sonucudur. Şair, bu hadiseden ilham alarak nergisin taç yapraklarını altın, çiy tanelerini de gümüş paralara benzetmiştir. Bu, şairin iyi bir gözlemci olduğunu, doğal bir hâdise olan çiy düşmesini çok iyi gözlemlediğini göstermektedir. Şair, doğal bir hâdiseyi şiirine mevzu ederken ve onunla ilgili edebî sanatlardan yararlanırken, hâdisenin gerçek özelliklerinden yola çıkmıştır. Diğer bir ifadeyle şair, şiir ve sanat uğruna doğal bir hâdiseyi aslına aykırılık oluşturacak biçimde değil, aslına ve tabii niteliğine uygun biçimde değerlendirmiştir.

2. Mantıku’t-tayr okumaya başladı murg-ı çemen
Gûşe-i gül-zâr şimdi külbe-i ‘Attârdur

(Çimendeki kuş(lar) Mantıku’t-tayr okumaya başladı. (Bu sebeple) şimdi gül bahçesinin (bir) köşesi ‘Attâr’ın kulübesi (gibi)dir.)

Mantıku’t-tayr: Şeyh Ferîdüddîn-i Attâr’ın ahlaki fikirlerle süslü meşhur kitabı. *murg* (f): kuş. *Çemen* (f): yeşil ve kısa otlarla örtülü yer, çimen. *gûşe* (f): köşe, bucak. *gül-zâr*: gül bahçesi, gül tarlası. *Külbe* (f.i): kulübe. ‘*Attâr*: meşhur mutasavvıf.

Beyitteki 11 kelimedenden 5’i (*murg, çemen, gûşe, gülzâr, külbe*) Farsça, 3’ü (*mantık, tayr, ‘attâr*) Arapça, 3’ü (*okumaya, başladı, şimdi*) Türkçedir. Beyitte 1 yönelme hâl eki (-a),

² Cer/cerre çıkmak: Eskiden medrese talebelerinin üç aylarda dinî hizmetlerde bulunmak ve halkı aydınlatmak için kasaba ve köylere gitmelerini ifade eden bir tabirdir. Müderrisler ve yetişmiş talebeler dokuz ay derslerle meşgul olduktan sonra üç aylarda ve özellikle Ramazan ayında şehir, kasaba ve köylere giderek camilerde vaaz verir, Kur’an okur ve diğer din hizmetleriyle halkı irşat ederler, soruları cevaplandırır ve çocukların yetişmesine yardımcı olurlardı. Buna karşılık halk da kendilerine bu şekilde faydalı olanlara maddî yardımlarda bulunmak suretiyle iki zümre arasında samimi bir diyalog kurulmuştur (İpşirli, 1993, s. 388).

1 görülen geçmiş zaman eki (-dı), 1 de bildirme eki (-dır) bulunmaktadır. Beyitte 3 tane de izafet kesresi “-i” bulunmaktadır. Beyitte yer alan 4 tamlamadan 1’i (Mantiku’t-tayr) Arapça, 2’si (murg-ı çemen, gûşe-i gül-zâr) Farsçadır. Diğer taraftan “külbe-i ‘Attâr” tamlaması biri Farsça (külbe) biri de Arapça (‘Attâr) kelimededen oluşan Farsça esaslı bir tamlamadır. Bununla birlikte bu tamlamanın sonuna “-dır” bildirme eki getirilerek mısra (cümle) Türkçeleştirilmiştir.

Beyitte “murg-ı çemen”, “Mantiku’t-tayr” ve “külbe-i ‘Attâr” tamlamaları tenasüp oluşturmaktadır ve meşhur mutasavvıf Ferîdüddîn Attar’ın ünlü eseri Mantiku’t-tayr’a telmih yapılmıştır. Bu eserde Ferîdüddîn Attar, sembolik bir şekilde kuşlar üzerinden tasavvufun temellerini ve tasavvufi yaşamı anlatmıştır. Kuşlar bir araya gelip her ülkenin padişahı olduğu hakikatinden hareketle kendi ülkelerinin de bir padişahı olması gerektiğini tartışırlar. Daha sonra içlerinde en bilge görülen Hüdhüd onlara padişahlarının ancak ve ancak Simurg kuşu olduğunu anlatır. Bunun üzerine kuşlar Hüdhüd kuşunun önderliğinde Simurg’u bulmak için yola çıkarlar. Kitapta tasavvufun temel prensipleri, özellikleri, kavramları ve inanç yapısı açıklanmıştır. Hüdhüd, sırtında tarikat elbisesi ile tasvir edilirken; Simurg, Allah için bir sembol olarak değerlendirilir. Kuşların her birinin zaafı; insanın tasavvuf yolunda karşılaştığı zaafı ve o zaafa sahip olmasının kötü sonuçları ile açıklanmıştır.

Beyitte “derviş” mazmunu vardır. Şair “Murg-ı çemen, Mantiku’t-tayr okumaya başladı.” diyerek aklımızda Kurân-ı Kerîm okuyan derviş tablosu canlandırmaktadır. Bu tabloda murg-ı çemen derviş, Mantiku’t-tayr da Kurân-ı Kerîm oluyor. “Şimdi gûşe-i gül-zâr külbe-i ‘Attârdur.” ifadesinden yola çıkılarak gül bahçesini dünya olarak tasavvur etmek mümkündür. Gül bahçesinin köşesinde yer alan kulübeyi de bir dergâh olarak düşünebiliriz. Beytin geneline bakıldığında bir dergâhta Kurân-ı Kerîm okuyan bir derviş mazmunu ortaya çıkmaktadır.

Murg-ı çemen ve gül-zâr kelimeleri tenasüp oluşturmaktadır ve aklımızda bir bahar tasviri canlandırmaktadır. Şair, doğal bir olay olan çimen kuşlarının ötmesini (okumağa başlamasını) hüsn-i tâlil yoluyla “Mantiku’t-tayr” okumalarına benzetmiştir. Kuşların, Mantiku’t-tayr’ın sayfalarını açıp okumaları, zihnimize bir gülün yapraklarının açılmasını canlandırmaktadır. Şair beyitte, “Şimdi gül bahçesinin bir köşesi Attâr’ın kulübesi gibidir.” diyerek aslında gül bahçesinin kuşlarla dolmaya başladığını söylemektedir. Kuşların gül bahçesini doldurması, baharın gelmesiyle meydana gelen bir olaydır. Bütün bunlardan yola çıkılarak bu beyitte “bahar” mazmununun bulunduğu söylenebilir.

3. Tutdı başın tîşe-i merge gam-ı Şîrîn ile
Ehl-i ‘ışk içre anuñ çün Kûh-ken ser-dârdur

(Şîrîn’in üzüntüsüyle, başını (hiç tereddüt etmeden) ölüm baltasına tuttu. Bu sebeple dağ kazıcı (Ferhâd), aşk ehlinin önde olanıdır.)

Tîşe (f): balta, külünk, keser. merg (f): ölüm, mevt. gam (a.i.c. :gumûm): keder, tasa, kaygı, dert. Şîrîn (f.i.): “Hüsrev ile Şirin” yahut “Ferhat ile Şirin” hikâyesinin kadın kahramanı (Pala, 2008, s. 446). 2.tatlı, sevimli, cana yakın. ehl-i ‘ışk (a.i.t.): aşk ehli. Kûh-ken (f.b.i.): dağ kazıcı, dağ kazan. ser-dâr (f.b.i.): asker başı, kumandan, komutan.

Beyitteki 13 kelimedenden 5’i (tîşe, merge, Şîrîn, kûk-ken, ser-dâr) Farsça, 3’ü (gam, ehl, ‘ışk) Arapça ve 5’i de (tutdı, başın, ile, içre, anuñ çün) Türkçedir. Beyitte üç tane izafet kesresi var. Beyitte yer alan 3 tamlamadan 1’i (tîşe-i merge) Farsça bir tamlamadır, 1’i de Arapça isimlerden oluşan Farsça isim tamlamasıdır. Beyitte yer alan birleşik kelimelerden 2’si (kûk-ken, ser-dâr) Farsça, 1’i (anuñ çün) Türkçedir. Beyitte yer alan ekler Türkçe olduğu için (-dı, -e, -dur) bu beyit Türkçe bir beyittir.

Gerek divan edebiyatının gerekse tasavvufî Türk edebiyatının temel eksenini aşk oluşturur. Birçok dinlerde ve efsanelerde yaratılış aşkla başlar. Tasavvufun özünü “Ben gizli bir hazine idim. Bilinmeyi istedim ve âlemi yarattım.” kutsi hadisi oluşturur. Bu hadisin içeriğinde aşk vardır. “Vahdet-i vücûd” felsefesi de Allah’ı bilmeyi ve tanımayı aşk yoluyla gerçekleştirmek amacındadır. Çünkü aşk, Allah’ın zatına ait bir özelliktir. Allah’ın sırrı ve tecellinin remzi bu aşka gizlidir (Pala, 2008, s. 47-49).

Mutasavvıflar aşkı ikiye ayırır: Meczazî (insanî) aşk, Hakikî (ilahî) aşk. Meczazî aşk, hakikî aşka giden yolda bir duraktır. Leyla’da Mevla’yı bulmak gerekmektedir. Aşk, sevende haddinden fazla, sevilende ise yok denecek kadar azdır. Seven için aşk sonsuzdur. Âşığın gönlünde tecelli eden bu duygu onu ölüme götürür. Yani daha aşkın başında sevilen uğruna can vermek gerekir. Bu durumda şikâyet yersizdir (Pala, 2008, s. 48). Ferhâd ise Şîrîn’in gamından öler, aşk ehli olan insanlara önder olmaktadır.

Divan şairi ve âşık daima gamlıdır. Âşık, gözüyle sevgilisini görünce gam esiri olup canında ve gönlünde gam hisseder. Bu gam, vuslata erememenin verdiği ıstırap olup sınırı yoktur. Gam, âşık için bir mihenk taşı gibidir. Onun âşıklık yolunda ne derece istekli ve dayanıklı olduğunu ölçer. Bu yüzden âşık daima gam ister, âdeta onusuz olamaz. Gam bittiği zaman vuslat kendini gösterecektir. Gam, insanı feleğin çemberinden geçirir ve olgunlaşmasına yardımcı olur.

Bu beyte tasavvufî açıdan bakılabilir. Bu durumda Şîrîn sembolik olarak kutsal sevgiliyi temsil etmektedir, Ferhâd ise Allah aşkıyla yanan bir kulu/âşığı temsil etmektedir. Hatta öyle bir kul ki diğer âşıklara kumandan yani mürşit olmuştur. Mürşidimiz (Ferhâd), Allah aşkıyla (gamıyla) nefsini baltaladı ve öldürdü. Burada “Ölmeden önce ölünüz.” hadisine gönderme olduğu düşünülebilir. Asıl kasıt, nefsinde arzuları yok etmektir. Bir âşık da kendi nefsinde arzuları yok eder ve bir tek sevdiği için, sevdiğinin arzuları için yaşar. Gam, bir müridin seyr-i sülûk esnasında gönüllü olarak çektiği çilelerdir. Tıpkı bir âşığın maşuğu için çektiği gam ve keder gibi. Fakat âşık, bu gama gönüllü katlandığı için aslında bu tatlı (şirin) bir gamdır. Âşık aslında bu durumdan memnundur ve daha fazlasını ister. Çünkü sevgili uğruna çekilen her çile kutsaldır. Bu sebeple Fuzûlî şu meşhur beytinde *Yâ Rab belâ-yı aşk ile kıl âşinâ meni / Bir dem belâ-yı aşktan etme cüdâ meni* diyerek belâya tâlip olmaktadır.

Ferhâd’ın hiç tereddüt etmeden Şîrîn için başını ölüm baltasına tutması, Hz. İsmail’in Allah rızası için büyük bir teslimiyetle başını bıçağın önüne uzatıp kendini kurban olmaya hazır tutmasını hatırlatır (telmih). Bundan dolayı beyitte Hz. İsmail mazmunu olduğu söylenebilir.

Beyit, bütünüyle Ferhâd ile Şîrîn hikâyesine telmih niteliğindedir. Hikâyeye göre Ferhâd, ünlü bir nakkaştır. Bir gün Mehîn Banu sultanın kardeşi Şîrîn için yaptırdığı sarayı süslemekle görevlendirilir. Bu esnada Şîrîn’i görür ve âşık olur. Mehîn Banu’dan kardeşini ister. Kardeşini vermek istemeyen sultan, işi yokuşa sürmek için kardeşine karşılık Ferhâd’dan Bisütûn dağına delip su getirmesini ister. Ferhâd azimle dağı delerken, kendisine Şîrîn’in öldüğüne dair yalan söylerler. Bu haberi duyan Ferhâd elindeki külüngü havaya fırlatır. Külünk Ferhâd’ın başına düşer ve Ferhâd ölür. Ferhâd’ın öldüğü haberini alan Şîrîn de uçurumdan atlar. Böylece iki âşık birbirleri için can verirler (Albayrak, 1995, s. 388-89).

Beytin ikinci mısraında mecaz-ı mürsel vardır. Zira Kûh-ken’den kasıt Ferhâd’dır. Diğer taraftan gam, Şîrîn, tîşe, merge, Kûhken ve ‘ışk kelimeleri Ferhâd ile Şîrîn hikâyesinden dolayı tenasüp oluşturur. Beyitte “Şîrîn” kelimesi tevriyeli kullanılmıştır. Çünkü hem “Hüsrev ile Şîrîn” yahut “Ferhat ile Şîrîn” hikâyesinin kadın kahramanı anlamı

(özel isim) hem de tatlı anlamı (cins isim) vardır. Ayrıca “merg, tüşe ve ser-dâr” kelimeleri savaş ile ilgili terimler oldukları için tenasüp oluştururlar.

4. Gevher-i eşküm eriyüp su gibi aksa n'ola
Böyledür ahvâli her kim 'âşık-ı dîdârdur

(Gözyaşı incim eriyip su gibi aksa ne olur? (Zira) yüzünün âşığı olanların hâli (hep) böyledir.)

gevher (f.i.): 1.elmas, cevher 2.inci. 3.değerli taş. eşk (f.i.): gözyaşı. ahvâli (a.i.): oluşlar, bulunuşlar, durumlar. 'âşık (A.): birine, bir şeye tutkun, imre, emre. dîdâr (f.i.): yüz, çehre.

Beyitte yer alan 13 kelimedenden 2'si (ahvâli, 'âşık) Arapça, 3'ü (gever, eşk, dîdâr) Farsça, 8'i (eriyüp, su, gibi, aksa, n'ola, böyledür, her, kim) Türkçedir. Beyitte yer alan ekler (-üm, -y-üp, -san, -dür, -dur) Türkçedir. İki tane izâfet kesresi (-ı) kullanılmıştır. Beyitte Türkçe kelimeler ağırlıktadır.

Tasavvufta dîdâr, Allah'ın tecellisi yerine kullanılır. Çünkü Allah en fazla insanın yüzünde tecelli etmiştir ve bu yüzden de sevgilinin güzelliğinin önemli bir bölümünü, yüzü oluşturur. Bu güzellik ilahî güzelliğin aksidir. Şair, sevgilinin yüzünü seyretmeye doyamaz. Fakat bunun bir bedeli vardır. O bedel de âşığın sevgiliden gördüğü cevri ü cefâdır.

Sevgili âşiğe yüzünü her daim göstermez, arada bir gösterir. Âşık da onun hasretinden gözyaşı döker. Hatta o kadar çok ağlar ki gözyaşları sel olur. Divan edebiyatı geleneğine göre âşık ne kadar çok ağlarsa o kadar değer kazanır. Zaten sevgili bunu ister. Çünkü âşığın gözyaşları sevgilinin güzelliğini artırır. Sevgili bir gül bahçesi olarak tasavvur edilirse, âşığın gözyaşları da bu gül bahçesini sulayarak güzelleştiren akarsu olur.

Beyitte gevher-i eşk tamlamasında gözyaşı (eşk), yuvarlak ve saydam olduğu için inciye (gevher) benzetilmiştir (teşbih). Diğer taraftan “aksa n'ola” diye soru sorularak istifham sanatı yapılmıştır. Gözyaşının akması suyun akmasına benzetilmiştir (teşbih). Ayrıca “eşk, 'âşık, dîdâr” kelimeleri arasında tenasüp vardır.

Su temizleyici ve güzelleştirici özelliği ile bilinir. Tıpkı insanları ve onların ahlakını temizlemek üzere gönderilen Hazreti Peygamber gibi. İnci, sedefin yağmur tanelerini yutmasıyla oluşur. Eğer sedef bir yağmur tanesi yutarsa incisi bir tane ve büyük, birden fazla yağmur tanesi yutarsa birden fazla ve küçük olurmuş. Kıymetli olanı tek ve iri olan inciymiş. Peygamber Efendimiz için kullanılan “Dürr-i yetim” (yetim inci) ifadesi tek ve benzersiz olmasından kaynaklıdır. Hz. Muhammed (sav), Allah'ın sevgili kulu ve elçisidir. Tasavvufî inanca göre Allah'ın kâinatı yaratma sebebi Hazreti Peygamberdir. Tasavvufta sık sık kullanılan “Sen olmasaydın kâinatı yaratmazdım.” ifadesiyle vurgulanmak istenen de budur. Bu inanca göre ilk olarak “Nûr-ı Muhammedî” yaratılmış, daha sonra “Nûr-ı Muhammedî”den diğer varlıklar yaratılmıştır. Böylece tasavvufî bakış açısıyla bakacak olursak sevgili ifadesinin en büyük karşılığı Allah'ın ilahî isimlerinin en ileri mertebesine sahip olan Hazreti Muhammed'dir. Yaratılışların en güzeli ona aittir. O, Allah'ın hem fizikî hem de ahlakî bakımdan yaratılmış en güzel kuludur. Yüzlerin en güzeli ona aittir. Bütün bunlardan yola çıkarak bu beyitte “Hazreti Muhammed” mazzmunu bulunduğu ifade edilebilir.

5. Bâkiyâ ol âfitâb-ı 'âlem-ârâ germ olup
Mâhdan garrâ yirüm var dirse vechi vardur

(Ey Bâkî! O âlemi süsleyen güneş, sınımsız olup “Aydan parlak yerim var.” derse hakkı vardır.)

Âfitâb (f): güneş âlem-ârâ (a.f.b.s.): âlemi, dünyayı süsleyen. germ (f.s.): sıcak. mâh (f.i.): ay. garrâ (a.s.): 1. altında beyaz bir lekesi, akıtması olan. 2. ak, parlak, güzel, gösterişli. vech (a.i.c.): 1. yüz, surat, çehre. 2. üst, satıh, düz, yüz.

Beyitte yer alan 13 kelimedenden; 3'ü (âfitâb, germ, mâh) Farsça, 2'si (garrâ, vech) Arapça, 1'i (âlem-ârâ) Arapça-Farsça birleşik kelime, 6'sı (ol, olup, yirüm, var, dirse, vardur) Türkçedir. "Bâkiyâ" ifadesinin sonunda yer alan "â" kelimenin sonuna gelen ve ona "Ey!" mânâsını veren Arapça-Farsça bir nidâ edatıdır. Beyitte "-ı" izafet kesresi kullanılarak Farsça tamlama yapılmıştır. Beyitte yer alan ekler Türkçedir; "-up" zarf fiil eki, "-dan" ayrılma hâl eki, "-üm" 1.tekil şahıs iyelik eki, "-r" geniş zaman eki, "-se" şart eki, "-dur" bildirme eki. Bu da beyitte her ne kadar Arapça ve Farsça kelimeler yer alsada bu beytin bütünüyle Türkçe olduğunu gösterir.

Beyitte sevgili, güzelliği ve parlaklığı yönünden güneşe benzetilmiştir (açık istiare). Güneş canlıların hayat kaynağıdır. Işığını cömertçe her yere dağıtır. Güneşin açıklanmaya veya ispatlanmaya ihtiyacı yoktur. O, âlemlerin sultanıdır. Bütün bu özelliklerini göz önüne alınca âdeta Allah'ı temsil eder. Kuran-ı Kerîm "Âlemlerin rabbi olan Allah'a hamdolsun" (Kur'ân-ı Kerîm, Fatıha Suresi 1. ayet). ayetiyle başlar. Tasavvufta âlem, Allah'ın tecellisi, onun nurunun bir yansımasıdır. İnsanoğlu âlemi seyrederken, onun yaratıcısı olan Allah'ı görür. Tıpkı güneşin ışınları gibi âlem de Allah'ın bir yansımasıdır.

Ay, ışığını güneşten alır ve güneşin ışığını bize yansıtır. Hz. Muhammed de tıpkı ayın ışığını güneşten alıp yansıtması gibi nurunu Allah'tan alır ve Allah'ın nuru/ışığı olan İslam'ı bize yansıtır. Bu beyit bize "Allah tektir, eşi ve benzeri yoktur" (Şura Suresi, 11. ayet) ve "O, hiçbir şeye muhtaç değildir; her şey ona muhtaçtır" (Kur'ân-ı Kerîm, İhlas Suresi 2. ayet) ayetlerini hatırlatmaktadır.

Bir başka bakış açısına göre şair "âlemi güneş gibi süsleyen sevgili (âfitâb-ı 'âlem-ârâ)" diyerek Hz. Muhammed'i kastetmektedir (açık istiare). Hz. Muhammed, cihan güzelliğinin tecellisidir. Âlemin yaratılış nedenidir. Çünkü Allah ona hitaben "Sen olmasaydın, sen olmasaydın eflâkı yaratmazdım." buyurmaktadır. Bu bakımdan Hz. Muhammed fahr-i âlem (âlemin övüncü)dir (Pala, 2008, s. 17). Onun doğduğu gün âlem nur ile dolmuştur. O, Hz. Âdem'den beri gelen "son peygamberlik nuru" nun sahibidir. Güneşin ışınlarıyla âlemi ısıtması gibi o da bütün varlık âlemini İslam'ın nuruyla ısıtmaktadır. Beyit bir de bu bakış açısıyla yorumlanırsa beytin düzyazıya çevrili hâli "Ey Bâkî, Eğer Hz. Muhammed 'Benim aydan daha parlak ışığım var.' derse doğru demiş olur. Çünkü o bütün varlık âleminin nurudur." şeklinde ortaya çıkar.

Şair, beyitte "Bâkiyâ" ifadesiyle kendine seslenerek nida ve tecrîd sanatı yapmıştır. Diğer taraftan "âfitâb, mâh ve garra" kelimeleri arasında tenasüp sanatı vardır. Ayrıca birinci mısradaki "âfitâb-ı âlem-ârâ ve mâh" ile ikinci mısradaki "germ ve garra" kelimeleri arasında düzenli leff ü neşr vardır.

2.3. Gazelin Genel Değerlendirmesi

Gazelde toplam 64 kelime yer almaktadır. Bunların 1'i Arapça-Farsça birleşik kelime, 11'i Arapça, 23'ü Farsça ve 27'si Türkçedir. Gazelde yer alan ve kelimeleri anlamlı cümlelere dönüştüren bütün ekler Türkçedir.

Her ne kadar Bâkî için "Din dışı konulara yer vermiştir." hükmü verilse de bu gazelde tasavvufî öğeler sıklıkla yer almaktadır. Bu da şairin tasavvufî terimlere ve konulara da yer verdiğini gösterir.

Birinci beyitte cerre çıkmış bir derviş tasviri yapılmıştır. Derviş bir şeyler dilenmekte/ istemektedir. Bu da aklımıza insanların Allah'ın huzurunda tazarru olayını yani dua etmesini hatırlatır. İkinci beyitte simgesel bir anlatım yoluyla dergâhta Kur'ân-ı Kerîm okuyan bir derviş tasviri yapılmıştır. Üçüncü beyitte ise yine simgesel bir yorumlamayla büyük bir teslimiyet örneği göstererek kendini Allah yolunda feda eden ve

diğer din büyüklerine önder olan bir mürşit tasvir edilmiştir. Yine simgesel bir değerlendirmeye müsait olan dördüncü beyitte de Allah aşkıyla ağlayan bir mürit tasvir edilmektedir. Beşinci beyitte İslam'ın insanların kalbine bir güneş gibi doğması betimlenmektedir. Bu beyitte ayrıca "Allah tektir ve eşi benzeri yoktur." (Kur'ân-ı Kerîm, Şuara Suresi 11. ayet) âyeti ifade edilmektedir.

Bütün bunlar göz önüne alınıp gazelin geneline baktığımızda "seyr-i sülûk" esnasında müridin geçtiği aşamaları görmekteyiz. Mürit, ilk olarak bir öğrenci gibi cerre çıkmaktadır. İkinci aşamada dergâhta Kur'ân-ı Kerîm okumakta ve ilmîni artırmaktadır. Üçüncü olarak artık nefsinin arzularından sıyrılıp büyük bir teslimiyet gösterir. Allah aşkıyla gönlü yanan müridin gönlündeki yangını söndürmek için gözlerinden yaşlar akar. Fakat gözyaşları, müridin gönlündeki ateşi daha da alevlendirmektedir. Dördüncü aşama Allah aşkıyla ağlamadır. Son aşamada ikilik ortadan kalkar ve vahdet-i vücûdu bulur. Müridin gönlü İslam'ın nuruyla aydınlanır ve "Ene'l-Hakk" mertebesine ulaşır. Farklı bir bakış açısıyla son aşamada ikilik ortadan kalkar ve âşık maşuğunda vuslata erer. Dolayısıyla artık mürit yoktur, yalnızca bâkî olan Allah vardır.

Bâkî'nin berceste bir beytindeki ifadeyle şair aslında yazdığı şiirleriyle arkada hayırlı ve bitmez bir hazine bırakmıştır: "Âvâzeyi bu âleme Dâvûd gibi sal/Bâkî kalan bu kubbede bir hoş sadâ imiş" (Ey Baki, şu gökkubbede insandan geriye kalan yalnızca hoş bir sestir. O hâlde sen de şu âleme sesini Davud Peygamber gibi sal.)

Sonuç

Bâkî'nin bu gazeli yek-avaz bir gazeldir. İlk okunuşta her beytin ayrı bir anlamı varmış gibi dursa da mana derinliklerine inildikçe özellikle tasavvufî açıdan anlamsal bir bütünlüğe sahip olduğu görülmektedir.

Her ne kadar Bâkî için beşerî aşk şairi dense de bu gazelde şair, tasavvufî terimlere ve konulara da yer vermiştir. Her şair gibi Bâkî de Kur'an'dan etkilenmiş ve şiirlerinde İslamî ve tasavvufî konulara yer vermiştir.

Şair Bâkî, aslında İslam'ı ve tasavvufu çok iyi bilen, hayatının en önemli hedeflerinden biri olan şeyhülislamlık makamına ulaşmaya ramak kalan bir âlim olmasına rağmen şiirlerinde bu birikimini doğrudan doğruya ortaya koymamış, sözü sanatın perdelerine sarıp mecazın ve metaforun gizli eline teslim etmiştir. Onun için şiirlerinde dinî ve tasavvufî unsurları yüzeysel bir bakışla görmek mümkün değildir.

Kaynakça

- Albayrak, N. (1995). Ferhad ve Şirin. *TDV İslam Ansiklopedisi* (C. 12, s. 388-389). İstanbul: TDV Yayınları.
- Bayram, Y. (2016). Şerhten Çözümlemeye Tahlilden İncelemeye Gazel. *Gazelden Gazele (Düniün Şiirine Bugünden Bakışlar)*. İstanbul: Klasik Yayınları.
- Çakır, M. S. (2021). Kur'ân'ın Klasik Türk Şiir Diline Yansıması ve Bâkî Divanı'ndan Örnekler, *International Journal of Language Academy*, 9(2), 149-166.
- Çavuşoğlu, M. (1991). Bâkî. *TDV İslam Ansiklopedisi* (C. 4, s. 537-540). İstanbul: TDV Yayınları.
- Devellioğlu, F. (2010). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat (Eski ve Yeni Harflerle)*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- İpşirli, M. (1993). Cerr. *TDV İslam Ansiklopedisi* (C. 7, s. 388-389). İstanbul: TDV Yayınları.
- Küçük, S. (1994). *Bâkî Divânı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Onay, A. T. (2007). *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü*. Ankara: Birleşik Yayınları.

Pala, İ. (2008). *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları.

Yekbaş, H. (2008). Metin Şerhi Geleneği Çerçevesinde Şârihlerin Divan Şiirine Yaklaşımları. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 23, 189-217.

İnternet Kaynakları

URL1: "Dîvân (Bâkî)." (Haz: Kaplan, H. ve Macit), *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü* (TEES), <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/divan-baki> [Erişim tarihi: 28.04.2018].

URL2: *Kubbealtı Lugatı*: <http://lugatim.com/> [Erişim tarihi: 13. 06.2018].

URL3: *Luggat*; <https://www.luggat.com/lugat> [Erişim tarihi: 13.06.2018].

URL4: *Türk Dil Kurumu Sözlükleri*: <https://sozluk.gov.tr/> [Erişim tarihi: 17.06.2018].